

Še nekaj premislekov k zgodovini kartuzijanskega samostana v Žičah in Marijini cerkvi v Špitaliču

---

JANEZ HÖFLER

Razlog, da se podpisani v tem času lotevam Žičke kartuzije in z njo povezane Marijine cerkve v Špitaliču, četudi se s to temo nadrobno ne ukvarjam, je, da sem sprejel povabilo k sodelovanju pri drugi knjigi monumentalne serije o zgodovini umetnosti Vzhodne Srednje Evrope, ki jo izdaja Leibnizev inštitut za zgodovino in kulturo Vzhodne Evrope (Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa) v Leipzigu,¹ in sicer s preglednim poglavjem o slovenskih deželah in Istri. Razumljivo je, da ima žička kartuzija v tem poglavju posebno mesto, in ker se je v zadnjem desetletju pojavilo nekaj novih pogledov na čas in potek zidave obeh žičkih cerkva, objavljenih tudi v tujejezičnih publikacijah, ki jih je težko zagovarjati, je bilo treba relevantna dejstva na novo preveriti. V tem prispevku se ne nameravam ukvarjati s samo stavbno zgodovino kartuzije in njenih cerkva, marveč z zgodovinskimi podatki, ki omogočajo njeno rekonstrukcijo, seveda ob upoštevanju dosedanjih ugotovitev, pri čemer bo posebna pozornost posvečena cerkvi v Špitaliču in njenima portaloma.

Po novejših dognanjih² je kartuzijo ustanovil štajerski mejni grof Otokar III. Traungavski leta 1151, vendar je prva kolonija s priorjem Beremundom iz Velike Kartuzije semkaj dospela šele okoli leta 1160, ustanovna listina pa je datirana z letom 1165 brez natančnega datuma. Ker je Otokar umrl že 31. decembra 1164 v ogrskem Pecu na romarski poti v Jeruzalem, bi se letnica dala razložiti s tem, da so po takratnem običaju šteli začetek novega leta z božičem. Vendar gre za ponaredek, ki sicer ima verodostojno jedro, a je nastal po diktatu poznejših žičkih listin

---

¹ *Handbuch zur Geschichte der Kunst in Ostmitteleuropa*. Doslej je izšel prvi zvezek, ki zajema obdobje od leta 400 do leta 1000 (*Vom spätantiken Erbe zu den Anfängen der Romanik*, 2017). Drugi zvezek bo posvečen obdobju od leta 1000 do leta 1300.

² Povzetek raziskav do leta 2009 z bibliografskimi podatki Mija OTER GORENČIČ, *Deformis formositas ac formosa deformitas. Samostanska stavbna plastika 12. in 13. stoletja v Sloveniji*, Ljubljana 2009, pp. 287ss. Zgodovino starejših raziskav podaja Marijan ZADNIKAR, *Srednjeveška arhitektura kartuzijanov in slovenske kartuzije*, Ljubljana 1972, pp. 139ss. Izčrpen zgodovinski prikaz Jože MLINARIČ, *Kartuziji Žiče in Jurklošter. Žička kartuzija ok. 1160–1782. Jurkloštrska kartuzija ok. 1170–1595*, Maribor 1991.

iz let 1182, 1185 in 1207.³ Leta 1160 so se menihi morali nastaniti še v bližnjih Kojncih, leta 1164 pa naj bi bila glede na datum ustanovne listine poslopja v Žičah že toliko zgrajena, da so lahko začeli z redovnim življenjem.

Kdaj so začeli z gradnjo cerkve, ni znano. Edina rahla opora za gradbeno zgodovino samostane nasebine je bula papeža Aleksandra III. iz leta 1177, naslovljena na žičkega »opata« (pravilno priorja) in njegove »brate«.⁴ V pismu papež naslovljene opozarja, naj imajo pred očmi svetost in častitljivost reda in naj samostan varujejo, zatem pa jim sporoča, da je zaradi tega zaprosil mejnega grofa Otokarja (IV.), naj jim pri tem stoji ob strani ter jim pomaga pri izgradnji samostanov. Formulacija v množini (*in faciendis domibus vestris*) priča, da sta bila takrat v gradnji oba samostanska kompleksa, zgornji in spodnji, a cerkev tu ni omenjena. Kar je v tem pismu pomembnega, je, da kartuzijani za dokončanje samostana še niso imeli dovolj sredstev. Kot odgovor na to velja Otokarjeva listina iz leta 1182, že v času, ko je bil ta povzdignjen v vojvodo. Z njo je Otokar samostanu potrdil dotedanje posesti in pravice ter dodal nekaj novih, odredil pa je tudi, naj se mu glede na neizpolnjeno obljubo njegovega očeta izplačuje 15 mark letno za dokončanje samostanskih zgradb.⁵ Ta listina, katere besedilo je bilo med letoma 1213 in 1227 vneseno v žičko kopalno knjigo, zdaj shranjeno v celjskem zgodovinskem arhivu, pa je prena-redek, po vsej verjetnosti nastal ob zamenjavi dinastije po smrti Otokarja IV. leta 1192, ki ga je kot štajerski vojvoda nasledil Leopold V. Babenberški. Ta listina naj bi namreč novega zaščitnika kartuzije kot Otokarjevega dediča obvezala za nadaljnjo pomoč pri izgradnji samostana. V novejšem času pa se je našla njena izvirna predloga, ohranjena kot nedatiran transsumpt češkega kralja Otokarja II. iz leta 1270.⁶ V njej pasusa o izplačevanju 15 mark ni, in glede na to, da ni datirana, bi lahko nastala kdaj drugič, najverjetneje pač ob Otokarjevem imenovanju za vojvodo leta 1180.

³ Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, 4. knjiga, Ljubljana 1915, p. 242, no. 479, in zdaj, z nadrobno analizo listine, Reinhard HÄRTEL – Günter BERNHARD, *Urkundenbuch der Steiermark, Band 1. Von den Anfängen bis 1192*, Graz 2007, nr. SEI 1, internetni projekt <http://gams.uni-graz.at/stub> (19. 10. 2018). Sicer pa o listinski tradiciji žičke kartuzije cf. Friedrich HAUSMANN, Die »Gründungsurkunde« und weitere Urkunden für die Ausstattung der Kartause Seitz. Eine wissenschaftliche und kritische Untersuchung, *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde*, LIII, 2007, pp. 137–173.

⁴ Kos 1915, cit. n. 3, p. 294, no. 579; HÄRTEL – BERNHARD 2007, cit. n. 3, no. SEI 3.

⁵ Kos 1915, cit. n. 3, p. 336, no. 659; HÄRTEL – BERNHARD 2007, cit. n. 3, no. SEI 5.

⁶ HÄRTEL – BERNHARD 2007, cit. n. 3, no. SEI 4, k temu tudi HAUSMANN 2007, cit. n. 3, pp. 151–152; OTER GORENČIČ, cit. n. 2, p. 312. Navedba podpisanega o povečanju dotacije iz leta 1170 (Janez HÖFLER, Mija Oter Gorenčič: *deformis formositas ac formosa deformitas: Samostanska stavbna plastika 12. in 13. stoletja v Sloveniji*, Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2009, 429 strani (recenzija), *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. s. XLVI, 2010, p. 351, n. 4) je lapsus in jo je treba črtati.

Po Pusch-Fröhlichovem *Diplomatariju* je znano, da je bila cerkev posvečena leta 1190,⁷ ime posvetitelja, oglejskega patriarha Gotfrida, ki ga Pusch in Fröhlich nimata, pa nam – sicer brez letnice – sporoča listina, s katero je Rudolf iz Roža na Koroškem, traungavski in zatem babenberški ministerial, 11. aprila 1202, na dan praznovanja posvetitve cerkve, v križnem hodniku cerkve sv. Janeza Krstnika v Žičah obnovil svoj dar obeh Hajdin; poleg patriarha so posvetitvi prisostvovali pičenski škof Popon, trije Konjiški in še nekaj drugih plemičev.⁸ V starejšim piscem še neznanem rokopisnem gradivu Georga Schwengla (1697–1766), priorja pruske kartuzije Marienparadies pri Gdansku in neumornega zbiralca zgodovinskega gradiva o evropskih kartuzijah, shranjenega v Londonu, pa je poleg posvetiteljevega imena in letnice 1190 zapisan tudi datum 11. marec (in ne 11. april), in sicer v rimski rabi (*V. idus Martii*).⁹ To kaže, da ga je Schwengel dobil iz izvirne listine ali njenega regesta. Omenjeni datum se pri Schwenglu pojavlja še na dveh mestih¹⁰ in o njegovi verodostojnosti ni treba dvomiti. Jože Mlinarič je na osnovi zapisa o priorju Nikolaju v Pusch-Fröhlichovi seriji žičkih priorjev, v katerem je navedena posvetitev leta 1190,¹¹ sklepal, da naj bi se ne vedelo, če ta letnica drži, in da naj bi potemtakem v samostanu v novejši dobi ne imeli dokumenta, ki bi pričal o datumu posvetitve cerkve.¹² Po Mlinariču je to tezo povzela tudi Mija Oter Gorenčič.¹³ Takšna interpretacija zadevnega odlomka pa je napač-

⁷ Sigismund PUSCH – Erasmus FRÖHLICH, *Diplomataria sacra Ducatus Styriae, Pars altera*, Viennae 1756, p. 101. Do objave Schwenglovega gradiva (cf. n. 9) je bil to glavni vir zgodovinskih podatkov o kartuziji.

⁸ Franc (in Milko) Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, 5. knjiga, Ljubljana 1928, p. 16, no. 22; Joseph ZAHN, *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark*, Bd. II, Graz 1879, p. 77, no. 48.

⁹ Jamnes HOGG (ed.), *Appendix ad Tom. III Propaginis S.O. Cartusiensis. British Library London Add. Ms. 17090 Dom Georgius Schwengel I. Pars* (= *Analecta cartusiana* 90:7, 1), Salzburg 1983, p. 64. Cf. HÖFLER 2010, cit. n. 6, p. 352.

¹⁰ HOGG 1983, cit. n. 9, II. Pars, pp. 273, 281.

¹¹ PUSCH – FRÖHLICH 1756, cit. n. 7, p. 101.

¹² MLINARIČ 1991, cit. n. 2, p. 54.

¹³ OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 2, pp. 303–304. Avtorica je zato posvetitev postavila v razpon Gotfridove vlade od leta 1180 do 1194, enako Polona Vidmar, ki je na podlagi podatka iz navedene listine Rudolfa iz Roža iz leta 1202, ko med prisotnimi ni omenjen sam vojvoda Otokar, sklepala, da je bil ta takrat že zelo bolan ali pa da je že umrl, kar bi čas posvetitve postavilo med leta 1192 in 1194; Polona VIDMAR, *Das Grabmal des ersten Herzogs der Steiermark*, Graz 2014, pp. 38–39. Razlog, da Otokar ni mogel prisostvovati posvetitvi, so bile priprave na križarski pohod pod vodstvom cesarja Friderika I., zaradi česar naj bi se v začetku leta 1190 sestal v Ennsu na današnjem Zgornjem Avstrijskem z vojvodo Leopoldom. Vendar se zaradi napredujoče bolezni ni mogel pridružiti vojski, ki se je takrat iz Bavarske prek Dunaja pomikala proti Ogrski; cf. komentar k Otokarjevi listini, izdani v Ennsu za samostan Garsten (HÄRTEL – BERNHARD 2007, cit. n. 1, no. GA 27). V oddaljenem Ennsu je Otokar bival še leta 1191.

na. Pusch in Fröhlich v resnici ne dvomita o letnici posvetitve, pač pa govorita o tem, da naj bi se ne vedelo, če je takrat samostanu načeloval omenjeni Nikolaj. Dilema je bila upravičena, saj je Nikolajev dokumentirani predhodnik Janez zadnjič izpričan leta 1185, Nikolaj prvič leta 1202, vmes pa zija praznina, zato bi bil lahko slednji prior že leta 1190 ali pa tudi ne. Torej ne gre za to, da v samostanu ne bi imeli dokumenta o posvetitvi cerkve, pač pa dokumenta, ki bi navajal, kdo je bil prior leta 1190.

Toliko o datumu posvetitve zgornje cerkve. Vendar posvetitev sama še ne dokazuje, da je bila cerkev takrat šele zgrajena. Ker je med dokončanjem gradnje in posvetitvijo zaradi težke dosegljivosti pristojnega škofa, v našem primeru oglejskega patriarha, ki je poleg tega stoloval več sto kilometrov daleč in zaradi državnih zadev mnogo potoval, običajno minilo precej časa, lahko domnevamo, da je bila cerkev zgrajena že nekaj predtem. To se je moralo zgoditi do leta 1185, ko je (23. januarja) papež Lucij III. v Veroni žičkemu priorju Janezu in menihom na njihovo prošnjo dovolil, da v času, ko ni nobenega krajevnega škofa na voljo, nameravajo posvetitev izvede kak drug škof, a ne na škodo krajevnega.¹⁴ Malo prej, 8. januarja, je papež takšen privilegij izdal na splošno za vse kartuzijane. To dejstvo naj bi po Mlinariču relativiziralo pomen privilegija za Žiče, saj ga naj bi prejeli tudi drugi samostani tega reda.¹⁵ Slednje bo pač držalo, a je v objavi listin, ki jih je v tem obdobju izdal papež Lucij III., poleg omenjenega splošnega privilegija najti le ta posamičen za Žiče in za nobeno drugo kartuzijo¹⁶ – šlo je torej za konkretno aktualno zadevo. Pri tem se lahko tudi vprašamo, če so žički menihi spričo tega, da je preteklo premalo časa, prvi privilegij sploh prejeli, preden so se obrnili na papeža. Najmanj, kar je, je to, da so bili v začetku leta 1185 z gradnjo cerkev že tako daleč, da so morali misliti o njeni posvetitvi. Pri tem ni nepomembno, da je papež kmalu zatem, 18. februarja 1185, samostan vzel v svoje varstvo¹⁷ in jim 19. marca potrdil posestvo pri Konjicah, na katerem je stal samostan, z vsemi pravicami, ki sta jim jih na tem posestvu bila podelila Otokar III. in Otokar IV.¹⁸

¹⁴ Kos 1915, cit. n. 3, p. 354, no. 696; HÄRTEL – BERNHARD 2007, cit. n. 3, no. SEI 6. Da gre za posvetitev samostanske cerkve, sicer ni zapisano, a se to razume.

¹⁵ MLINARIČ 1991, cit. n. 2, pp. 49–50. OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 2, tega podatka nima.

¹⁶ Cf. Jean-Paul MIGNÉ (ed.), *Patrologiae latinae cursuis completus, Series secunda*, Vol. 201, Parisii 1903, coll. 1331–1332, no. 214 (8. januar 1185), col. 1338, no. 216 (23. januar 1185).

¹⁷ Kos 1915, cit. n. 3, p. 355, no. 698; HÄRTEL – BERNHARD 2007, cit. n. 3, no. SEI 7.

¹⁸ Kos 1915, cit. n. 3, p. 356, no. 700; HÄRTEL – BERNHARD 2007, cit. n. 3, no. SEI 9.

Za bratovsko cerkev takšnega podatka ni. Iz virov je razvidno, da je spodnja naselbina nastajala vzporedno z zgornjo od okoli leta 1160 dalje in da je, kot je bilo rečeno, leta 1177, ko se je za samostan zavzel papež Aleksander III., poleg zgornje stala. Kot je bilo rečeno, pa o cerkvi v tem viru ni besede, tudi ne v tistih, ki mu neposredno sledijo. V starejši literaturi je znana le Stegenškova domneva, da bi jo lahko posvetil patriarh Gotfrid obenem z zgornjo cerkvijo leta 1190,¹⁹ kar je seveda treba razumeti le kot neobvezno domnevo. Kakorkoli že, samostansko izročilo pripisuje gradnjo cerkve Otokarju IV. in jo povezuje z legendo o začetkih samostana, ki naj bi ga njegov oče proti volji sv. Janeza Krstnika, ki se mu je bil pokazal v sanjah, najprej postavil drugje kot sedanjega. Da ga ne bi zaradi te neposlušnosti zadela kazen, je njegov sin nedaleč od tod dal zgraditi samostan templjarjev v čast Device Marije, sv. Janeza Krstnika in sv. Jurija.²⁰ Natančnejši in treznejši je Schwengel, ki o templjarjih, priljubljeni bajeslovni temi baročnega zgodovinopisja, molči.²¹ Piše le, da je Otokar, potem ko je nadaljeval in srečno končal z gradnjo vélike cerkve, z namenom, da se oddolži za nepokornost svojega očeta, dal iz kamnitih kvadrov (*ex quadris lapidibus*) in pod varstvom blažene božje porodnice Marije zgraditi svojo cerkvico (*ecclesiolam suam*) v dolini, na kraju, sedaj imenovanem Špitalič (*Hospitale*). Glede na to sporočilo lahko začetek gradnje postavimo v pozna osemdeseta leta 12. stoletja, vsekakor pa pred leto 1190. Otokarjeva smrt 9. maja 1192 pomeni torej datum *ante quem*, čeravno bi se lahko dela na cerkvi zavlekla še po tem datumu.

Bratovska cerkev je kljub povišanju obodnih sten, novega stolpiča na strehi, zunanega prizidka ob severno steno prezbiterija in zvonika ter vgradnjo pevskega kora skoraj intaktno ohranila jedro iz časa zidave, ki zaradi osupljivo zgodnjega pojava gotških prvin za ta del Srednje Evrope že lep čas vzbuja pozornost strokovnjakov. Zgodnjegotske sestavine žičke bratovske cerkve, posebej brstni kapiteli sedilij v prezbiteriju in na obeh portalih, kakršnih v zgornji cerkvi ni najti in razkrivajo izvor v Franciji, je pisce v poldrugem stoletju ukvarjanja z njo navedlo na najrazličnejše datacije, večinoma od poznega 12. do sredine 13. stoletja, pri čemer se je samostansko izročilo o tem, da je cerkev dal zgraditi Otokar IV., praviloma obšlo.²²

¹⁹ ZADNIKAR 1972, cit. n. 2, p. 240.

²⁰ MLINARIČ 1991, cit. n. 2, pp. 42–44. Dve verziji te legende iz žičkega kodeksa v Pokrajinskem arhivu v Celju je objavil HAUSMANN 2007, cit. n. 3, pp. 168–173, od tod OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 2, pp. 310–311.

²¹ HOGG 1983, cit. n. 9, p. 16; HÖFLER 2010, cit. n. 6, p. 353; VIDMAR 2014, cit. n. 13, p. 51, s citatom iz izvirnika.

²² ZADNIKAR 1977, cit. n. 2, pp. 238ss; OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 2, pp. 302ss.

Z arhitekturo špitališke cerkve se je zadnja nadrobneje ukvarjala Mija Oter Gorenčič.²³ Povedano na kratko naj bi cerkev nastala v dveh fazah, v romanski v času do okoli leta 1194, ki naj bi imela slogovne vzporednice z zgornjo cerkvijo, in poznoromansko-zgodnjegotski najmanj desetletje pozneje, natančneje do okoli leta 1210, že v času vojvode Leopolda VI.²⁴ Avtorica se pri tem sklicuje na dejstvo, da je samostan prejemal posestva še pod Babenberžanoma Leopoldom V. (1192–1194) in Leopoldom VI. (1194–1230). Da so bili prihodki iz teh posestev tudi namenjeni izgradnji samostana, si pač lahko mislimo, a je v tem primeru glede na običaj pri kartuzijanih verjetno šlo za dodajanje celic v velikem križnem hodniku, kar je omogočalo povečanja števila menihov, kot tudi drugih poslopij, predvsem pa je šlo za gospodarsko okrepitev samostana. Tako pozno datiranje druge faze naj bi po Oter Gorenčičevi potrjevala sorodna slogovna stopnja ustanov, ki jih je Leopold VI. začel po letu 1200 graditi v Spodnji Avstriji. Vendar naj bi pri tem šlo zgolj za sorodno slogovno stopnjo francoskega izvora, saj v slovenskem in avstrijskem umetnostnozgodovinskem pisanju do tedaj uveljavljene hipoteze, da naj bi Leopold spodbude za svoje projekte dobil ravno v Žičah, od koder naj bi celo pripeljal mojstre, ni mogoče potrditi.²⁵

Po analizi posameznih stavbnih členov in njihovi kronološki interpretaciji z ustreznimi primerjavami je Oter Gorenčičeva rekonstruirala gradnjo cerkve tako-
le.²⁶ V prvi, romanski fazi, ki jo še navezuje na gradnjo zgornje cerkve in jo pripisuje Otokarju IV., naj bi nastal obod zgradbe s talnim zidcem in zunanji oporniki. Po časovnem presledku, ki ga je bržkone povzročila Otokarjeva smrt leta 1192, se je gradnja nadaljevala z obokanjem prezbiterija z rebri pravokotnega profila in zatem z obokanjem ladje, katerega rebra kažejo naprednejši izžlebljeni paličasti profil. Izklesana naj bi bila oba portala, zahodni, zdaj vzdignjen na zunanjo stran zvonika, in južni ter izdelane sedilije na južni steni prezbiterija. Vendar je bil tudi južni portal

²³ Mija OTER GORENČIČ, Žička ecclesia minor v 12. in zgodnjem 13. stoletju, *Arhitekturna zgodovina 1* (edd. Renata Novak Klemenčič – Martina Malešič – Matej Klemenčič), Ljubljana 2008, pp. 39–51; OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 2, pp. 296ss.

²⁴ OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 2, p. 309.

²⁵ Mija OTER GORENČIČ, Spodnještajerski kartuziji in spomeniki babenberške zgodnje gotike, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. s. XLIX, 2013, pp. 29–70 (s historiatom problematike in bibliografijo).

²⁶ OTER GORENČIČ 2008, cit. n. 23; OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 2, pp. 324–326. Poleg avtoričinih del, citiranih tu v nadaljevanju, cf. mdr. še Mija OTER GORENČIČ, The role and significance of the former Carthusian monastery at Žiče in Slovenian medieval architecture and in a wider European context, *Revitalization of the Carthusian Monastery at Žiče* (ed. Mateja Golež), Ljubljana 2009, pp. 13–21; Mija OTER GORENČIČ, Herzog Leopold VI. und die frühgotischen Kirchen in Slowenien, *Bauforschung und Denkmalpflege. Festschrift für Mario Schwarz* (edd. Günther Buchinger – Friedmund Hueber), Wien – Köln – Weimar 2015, pp. 161–177.

na tem mestu vzdian sekundarno, saj je segel v leta 1994 odkrito romansko okno. Glede na to izvirno okno portala tu prvotno ni bilo, polkrožno sklenjeno psevdoromansko okno nad portalom pa kaže, da so ga vzdiali šele v prvi polovici 19. stoletja, ob postavitvi zvonika, o čemer bo tu še govor.

Hipotezi o dveh gradbenih fazah špitališke cerkve, kakor ju je definirala Oter Gorenčičeva, je težko slediti. Težko si je denimo predstavljati, da ne bi sedilije v prezbiteriju nastajale hkrati z zidovjem, kar velja tudi za stenske člene, ki nosijo obok, in slavolok. Bogdan Badovinac je s konservatorsko raziskavo zgradbe prepričljivo dokazal, da je cerkev nastajala v enem zamahu po že od vsega začetka definiranem konceptu.²⁷ Dokazov o naknadni vgradnji sedilij in stavbnih členov, ki podpirajo obok, tudi če bi bil izveden pozneje, ni. Dejstvo, da je avtor nastanek cerkve zaradi pojava brstnih kapitelov datiral v čas okoli leta 1200, za njegovo ugotovitev o homogenosti gradnje ni relevantno. Glede na to se ponujata dve možnosti: ali je bila cerkev v celoti zgrajena šele po letu 1200, kot Oter Gorenčičeva datira njeno drugo fazo, ali pa že v času prve faze, ki jo avtorica povezuje z Otokarjem IV. Ob upoštevanju samostanske tradicije se je treba odločiti za to možnost. Ob tehtanju prve možnosti (in vzročno avtoričine druge faze) se pojavlja tudi preprosto vprašanje, zakaj naj bi Leopold VI., ki mu avtorica pripisuje zasluge za dokončanje cerkve z zgodnjegotskimi prvini, za ta posamični projekt ponovno dal privedi mojstre iz Francije in ni dela poveril tistim, ki so zanj že gradili v Spodnji Avstriji.

Ta dilema se pojavlja tudi ob variantnem predlogu, ki ga je podala Polona Vidmar, in sicer v povezavi z nagrobnikom Otokarja IV., ki ga je po vseh zgodovinskih okoliščinah sodeč dal izdelati Leopold VI.²⁸ Zadnje dokumentirano mesto tega nagrobnika, preden so ga leta 1696 ali kmalu zatem prenesli v cerkev sv. Henrika na Arehu na Pohorju, kjer je obveljal kot nagrobnik Henrika, brata Zofije Rogoške, je zakristija zgornje cerkve, tako imenovana Otokarjeva kapela, prezidana sredi 14. stoletja.²⁹ Po mnenju Vidmarjeve naj bi se Leopold ob vprašanju, kje naj bo nagrobnik postavljen, odločil za spodnjo cerkev in jo, upošteva je hipotezo Oter Gorenčičeve o dveh gradbenih fazah, šele takrat dal v ta namen končati.³⁰ To naj bi se zgodilo po letu 1210, dela pa naj bi se zavlekla še v dvajseta leta 13. stoletja,

²⁷ Bogdan BADOVINAC, Konservatorjev pogled na stavbne faze romanske cerkve Marijinega obiskanja v Špitaliču pri Slovenskih Konjicah, *Varstvo spomenikov*, 46, 2011, pp. 166–194.

²⁸ VIDMAR 2014, cit. n. 13.

²⁹ ZADNIKAR 1972, cit. n. 2, pp. 200ss.

³⁰ VIDMAR 2014, cit. n. 13, pp. 46ss.

o čemer naj bi tudi v tem primeru govorile slogovne primerjave z Leopoldovimi gradbenimi projekti na Dunaju in v Spodnji Avstriji. Ni naš namen, da bi kritično pretresli to izčrpno študijo. Izrazimo naj le močan dvom o tem, da bi Leopold dal nagrobnik postaviti v spodnjo cerkev in vanjo prenesti pokojnikove telesne ostanke iz zgornje, kjer so jih nedvomno hranili že od vsega začetka. Obstoj ustanovnikovega groba je bil povsod povezan z izbranim sakralnim prostorom, kar spodnja cerkev v svoji funkciji ni bila, in ustrezno redno liturgijo za pokojnikov dušni blagor, ki so jo v Žičah z neposredno prisotnostjo mogli izvajati le menihi v zgornji cerkvi. Ob tem je treba opozoriti tudi na to, da v samostanskem izročilu ni sledu, da bi bil Leopold VI. soudeležen pri gradnji špitališke cerkve, kot tudi ne o tem, da je prav on dal izdelati nagrobnik Otokarja IV.

Glavni razlog, ki Oter Gorenčičevo in druge raziskovalce navajajo k poznemu datiranju spodnje cerkve oziroma njene domnevne druge gradbene faze, so brstni kapiteli. Medtem ko strukturni členi vključno z obokom ne predstavljajo težave in jih je mogoče uskladiti z zgodnejšim datiranjem, pa razvojna stopnja kapitelov spričo položaja v Srednji Evropi vzbuja pomisleke. Avtorica se je tega problema zavedala in ga reševala na osnovi svojega poznavanja francoske – predvsem kartuzijanske – in srednjeevropske zgodnjegotske arhitekture, večinoma z ogledi *in situ*, nazadnje v posebej tej temi posvečenem pregledu z izčrpnim navajanjem primerjalnega gradiva.³¹ Kapitele je razvrstila po tipologiji,³² njihovi umeščenosti na stavbne člene in detajle pri oblikovanju brstov. Osnovni tip brstnega kapitela z razvitimi brsti, kakršen je zastopan v Špitaliču, se je v Franciji pojavil okoli leta 1180, kar omogoča datiranje cerkve do leta 1192.³³ Vse druge okoliščine, ki naj bi po Oter Gorenčičevi zahtevale datiranje po letu 1200 ali 1210, za takšno sklepanje po prepričanju podpisanega ne zadostujejo, posebej če jih interpretiramo s primerjavami v Spodnji Avstriji, s katerimi špitaliških klesarjev ne moremo povezovati in

³¹ Mija OTER GORENČIČ, Brsti v nekdanji spodnji cerkvi Žičke kartuzije kot pomoč pri njeni dataciji, *Patriae et Orbi. Essays on Central European Art and Architecture. Festschrift in Honour of Damjan Prelovšek / Študije o srednjeevropski umetnosti. Jubilejni zbornik za Damjana Prelovška*, Ljubljana 2015, pp. 411–421.

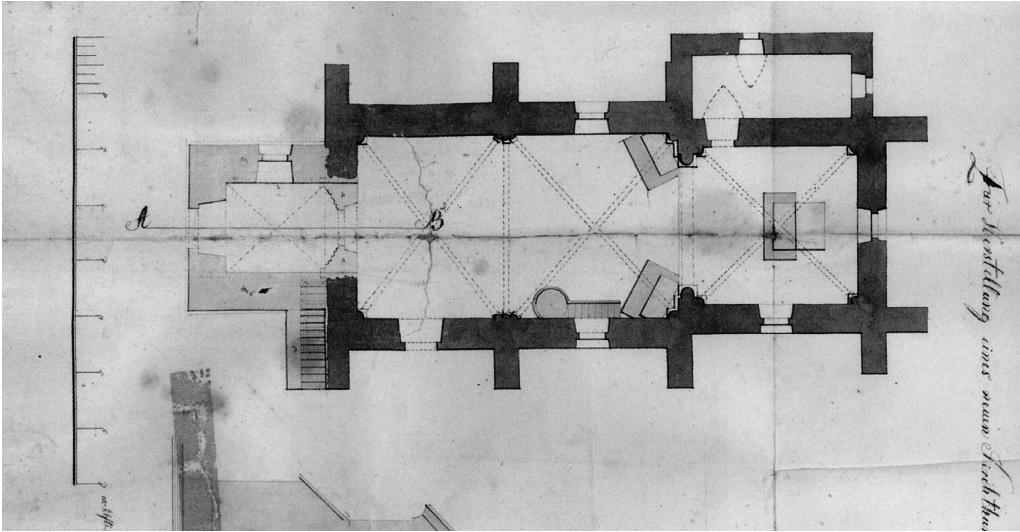
³² Kritična ocena ugotovitve Bogdana Badovinca, da ni videti nihanja v kamnoseški izvedbi (BADOVINAC 2011, cit. n. 27, p. 170), ni upravičena. Razlike, na katere opozarja avtorica, ne zadevajo kvalitete izvedbe – ta se opaža v oblikovanju in obdelavi površine –, marveč tipologijo; OTER GORENČIČ 2015, cit. n. 31, p. 414. Glede tega je izvedba vseskozi odlična in razkriva vrhunsko izurjene kamnoseke.

³³ Tudi avtorica piše, da ji je James John, čigar leta 2002 izdano delo (*The Creation of Gothic Architecture. An Illustrated Thesaurus*, Hartley Vale) je uporabila pri iskanju primerjav, ob fotografijah špitaliških kapitelov osebno potrdil datiranje v čas 1180–1190, čeravno je najti tudi vzporednice v naslednjem desetletju; OTER GORENČIČ 2015, cit. n. 31, p. 416, n. 31.

1. Špitalič, c. Marijinega obiskanja, zahodni portal

2. Johann Fahr, načrt za prezidavo c. Marijinega obiskanja v Špitaliču (1833, Župnijski arhiv Špitalič)

niso relevantne. Dejstvo, da se tam kakšna rešitev pojavi denimo okoli leta 1220, nas nikakor ne sili v sklepanje, da se ne bi mogla v Špitaliču uresničiti toliko prej.

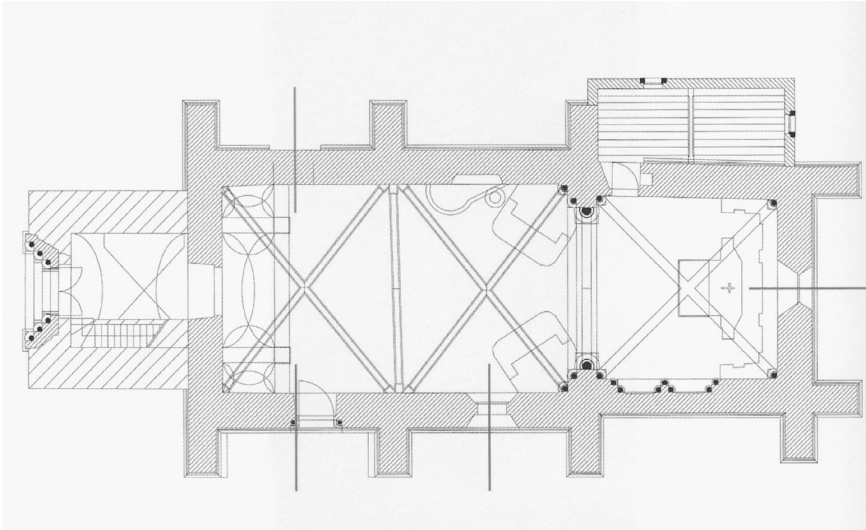
In zdaj k zahodnemu portalu (sl. 1). O tem, da bogati stopničasti zahodni portal, najdragocenejši del cerkve v Špitaliču, sodi k izvirni arhitekturi, preden so ga vzdali v zahodno stran zvonika, v literaturi doslej ni bilo dvoma.³⁴ Posebej navaža na to pridiga, ki jo je imel špitališki župnik Matija Vodusek ob posvetitvi novo zgrajenega zvonika 1. julija 1838, objavljena v leta 1840 izdanem Slomškovem slovenskem liturgičnem priročniku *Mnemosynum slavicum*.³⁵ V pridigi je Vodusek primerjal cerkev z nevesto in zvonik z ženinom in v poetični prisposodbi povedal, da kakor dà nevesta ob poroki kaj ženinu, tako je dala cerkev zvoniku »svoje podvoje za znožje«, kakor je označil portal.³⁶ Zapis, kakor ga je oblikoval Vodišek, ne dopušča nikakršnega dvoma: portal je krasil zahodno pročelje cerkve in so ga po postavitvi zvonika prestavili na njegovo zahodno stran. Vendar pa, ali je bilo v resnici tako?

Poglejmo najprej razloge, ki govorijo za to. Poučni so načrti za gradnjo zvonika, ki jih je leta 1833 izdelal konjiški stavbenik Johann Fahr, shranjeni v špitališkem

³⁴ Izjema: HÖFLER 2010, cit. n. 6, pp. 353–354.

³⁵ Anton (Martin) SLOMŠEK, *Mnemosynon Slavicum*, Celovec 1840, pp. 111–119.

³⁶ »Vfaka nevesta fvojmu sheninu kaj lepiga prinefe ; kaj pa je zérkuv turnu dala, kir fama nizh nima, ne blaga ne dnarja? Dala je kar je imela, fvoje podvoje njemu sa snoshje, fvojo svesdo njemu sa sglavje.« SLOMŠEK 1840, cit. n. 35, p. 113. Cf. tudi ZADNIKAR 1972, cit. n. 2, p. 263.

3. Špitalič, c. Marijinega obiskanja, tloris sedanjega stanja (risal Ivo Gričar, 2010)

župnišču. Med njimi je tudi tloris cerkve z barvno označenimi obstoječimi kot tudi načrtovanimi deli (sl. 2).³⁷ Obstoječi deli so temnosivi, drugi v barvah, zvonik svetlorožnat, portal svetlorumen. Da zvonik ni obarvan temnosivo, se razume, saj gre za dodano prvino. Svetlorumena obarvanost portala za razliko od svetlorožnate pa naj bi po Oter Gorenčičevi dokazovala, da naj bi ga po tem načrtu odstranili (in s tem ta del nekdanje fasade odprli v ladjo).³⁸ Razlaga se zdi povsem utemeljena. Ko so se lotili gradnje zvonika, so se – po vsej verjetnosti zaradi uvidevnosti župnika Vodiška – odločili, da portala ne zavržejo, marveč ga spoštljivo vzdajajo v zahodno stran zvonika namesto preprostega pravokotnega vhoda, kot ga je predvidel Fahr.³⁹ Kljub temu, da je tako bilo ali vsaj da je tako moralo biti, pa obstajajo okoliščine, ki jih je vredno premisliti.

Najprej se lahko vprašamo, zakaj je Fahr v svojem načrtu portal sploh vrisal, saj kaže stanje, kot naj bo realizirano. Tako je predvidel tudi stranski vhod v prvi tra-

³⁷ Cf. OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 2, p. 297, figg. 385–386, p. 324, fig. 430; BADOVINAC 2011, cit. n. 24, p. 180, fig. 17; OTER GORENČIČ 2015, cit. n. 31, p. 21, fig. 9.

³⁸ OTER GORENČIČ 2015, cit. n. 31, p. 21. V avstrijskih načrtih prezidav je bilo običajno, da so dodane dele obarvali svetlorožnato, dele, ki jih bo treba odstraniti, pa svetlorumerno, a ne vedno. Za nekaj objavljenih primerov gl. Bojan CVELBAR – Metoda KEMPERL – Zdenka SEMLIČ RAJH, *Načrti okrožnih inženirjev in mestnih zidarskih mojstrov na slovenskem Štajerskem (1786–1849)*, Celje, Maribor 2008. Za informacijo se najlepše zahvaljujem kolegu dr. Robertu Peskarju. Tega običaja so se pri nas držali še po prvi svetovni vojni.

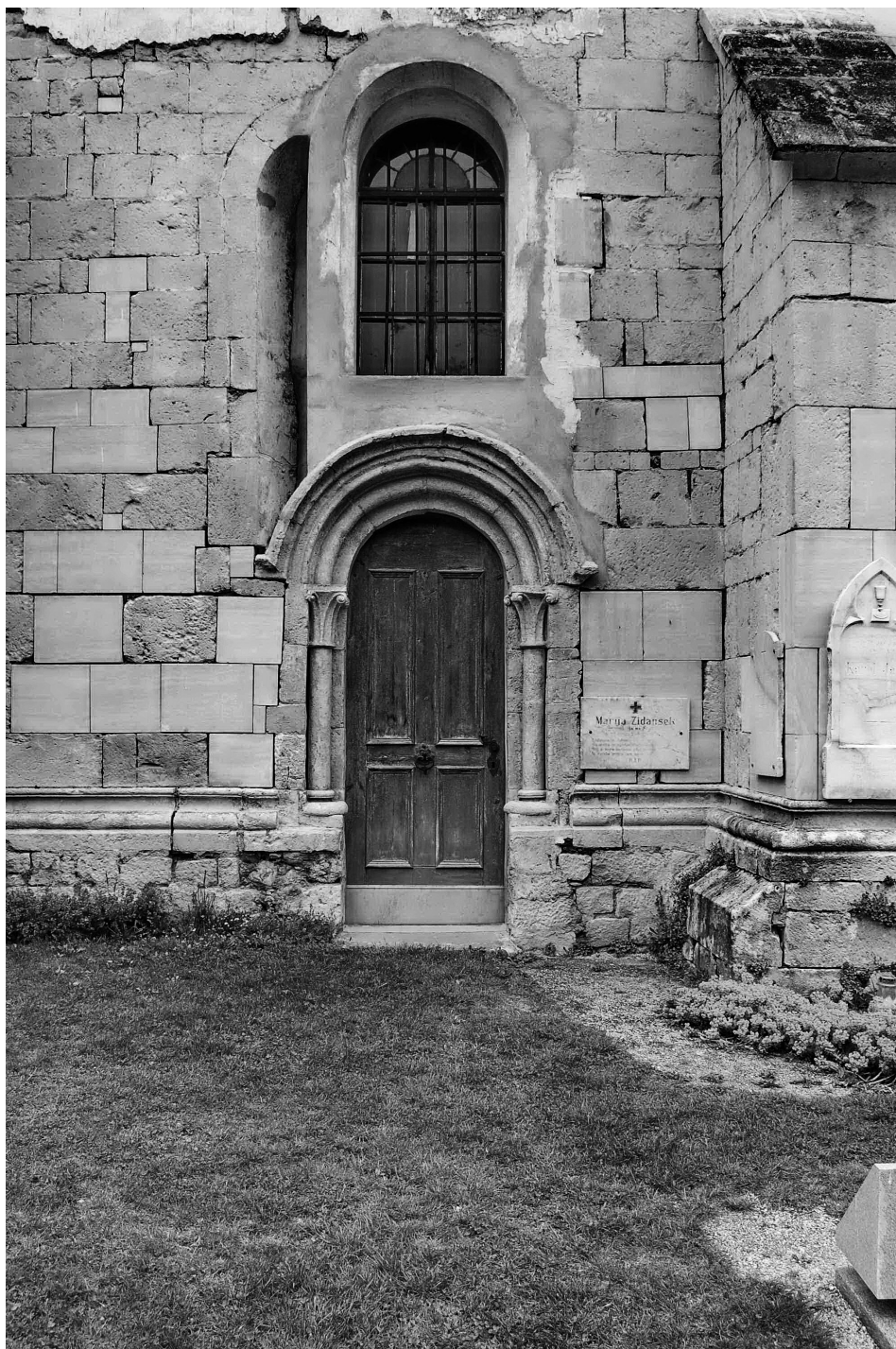
³⁹ Cf. Fahrov naris zvonika; OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 2, p. 297, fig. 386.

veji južne stene, ki ga prej ni bilo in o katerem bo še govor. Druga zadeva, ki zahteva komentar, je zamisel, da bo vzhodna stranica zvonika odprta v ladjo oziroma da bo pritličje zvonika podaljšek ladje. Zamisel je enkratna in nima prave primerjave. Spomeniško gradivo slovenske romanske arhitekture razkriva, da so zvoniki, ki so jih sekundarno prislonili na zahodno fasado, na vzhodni strani vselej zaprti: fasada je s prvotnim vhodom ohranjena. Enako velja tudi za druge srednjeveške zgradbe pa tudi za nove baročne in postbaročne, vsaj na slovenskem Štajerskem. V tujini, posebej v Avstriji in Nemčiji, je veliko primerov, ko so romanskim cerkvam na zahodu prizidali zvonik ali prislonili preddverje, portal ohranili. Zato se lahko vprašamo, ali si je Fahr resnično zamislil, da bo vzhodna stranica novega zvonika odprta v ladjo, ali pa naj bo ta vendarle zaprta s portalom, ki ga tu prej ne bi bilo in bi ga bilo treba pripeljati od drugod. Nenazadnje vzbujajo pozornost dejstvo, da levo ostenje krasijo kapiteli starejšega tipa, izhajajočega iz palmetnega kapitela, kakršnih v notranjosti cerkve ni. Pri tem bi bilo treba upodobitev Jagnjeta božjega v luneti portala kljub vsej mogoči polemiki interpretirati kot znamenje sv. Janeza Krstnika, ki sta mu bila posvečena tako zgornja cerkev kot samostan sam. Prav v tem bi se lahko skrival namig, da bi bil portal lahko prenesen iz zgornjega samostanskega kompleksa.

Druga problematična točka spodnje cerkve v Špitaliču je njen južni portal (sl. 4). Da je bil ta na sedanjem mestu vzidan sekundarno, je bilo že povedano. Razlog za takšno sklepanje je dejstvo, da je segel v leta 1994 odkrito romansko okno, namesto katerega so po vzidanju portala nad njim odprli novo psevdoromansko okensko odprtino, poleg tega pa ne leži v osi traveje, marveč je malo pomaknjen proti vzhodu. Položaj izvirnega romanskega okna kaže, da tu prvotno portala ni moglo biti, kje se je pred tem nahajal, pa je ostalo predmet diskusije. Bogdan Badovinac, ki se je po odkritju romanskega okna nad portalom leta 1994 prvi soočil s tem vprašanjem, je razvil tezo, da je prvotno stal na nasprotnem delu severne stene, kjer se še razpozna njegov prag, nad njim pa je zazidana odprtina.⁴⁰ Oter Gorenčičeva je takšno razlago zavrnila, iz obravnave portala pa je razvidno njeno mnenje, da še stoji *in situ*.⁴¹ Da je segel v romansko okno, bi se dalo razložiti tako, da je nastal v drugi gradbeni fazi cerkve, v to, zakaj ni bil postavljen v osi traveje in kaj se je zatem dogajalo z oknom, ali so ga pustili ali zadelali, pa se avtorica ni spustila. Potem ko je Bogdan Badovinac v svojem poročilu o konservatorskih

⁴⁰ Cf. i. a. Bogdan BADOVINAC, Špitalič pri Slovenskih Konjicah, *Varstvo spomenikov. Poročila*, 37, 1998, p. 120; Bogdan BADOVINAC, Špitalič pri Slovenskih Konjicah, *Varstvo spomenikov, Poročila*, 44, 2008, pp. 274–277.

⁴¹ OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 2, pp. 298–299, 326.

4. Špitalič, c. Marijinega obiskanja, južni portal

raziskavah zgradbe potrdil svojo tezo o prvotnem mestu južnega portala v severni steni,⁴² se je Oter Gorenčičeva v posebnem prispevku ponovno in temeljiteje lotila te teme.⁴³ Četudi je opozorila na določene nejasnosti, je ostalo njeno mnenje nespremenjeno.

In kaj nam o tem pove Fahrov tloris (sl. 2)? Ustrezni del severnega zidu je homogen; portala, če je tu kdaj bil, v njegovem času ni bilo več. V ustreznem delu južnega zidu je vrisan vhod v osi traveje in ne malo pomaknjen proti vzhodu, kot je bilo realizirano.⁴⁴ Po našem prepričanju ne gre za napako, marveč za načrt, kje naj bi prebili novi vhod. Do spremembe je moralo priti po nameri, da se v ladji zgradi pevski kor, ki ga Fahr še ni predvidel. V novem stanju vhod v osi traveje ni bil mogoč in je bilo treba njegov položaj premakniti. To se je moralo zgoditi med zidavo zvonika, do posvetitve cerkve leta 1838, ali kmalu zatem.⁴⁵ Takrat so tudi prvotno okno zazidali in nad vhodom, kjer so vzdali portal, odprli novo psevdoromansko.

Kot je bilo povedano, je bila v Fahrovem času severna stena, kjer naj bi bil prvotno nameščen sedanji južni portal, zazidana. O tem, da je bila tu nekoč vratna odprtina, glede na najdbe ni dvoma, vprašanje pa je, če jo je izpolnjeval prav ta portal. Oter Gorenčičeva je to možnost zanikala, saj naj bi po njenem mnenju svetla odprtina njegovi velikosti sicer ustrezala, a naj bi bila ohranjeni prag in na novo zidani talni zidec za njegovo ostenje preozka.⁴⁶ Izmere, ki jih je opravil Robert Peskar in predstavil v rekonstrukciji prvotnega stanja (sl. 5),⁴⁷ te pomisleke odpravljajo. Možnost, da gre tu za prvotno mesto današnjega južnega portala, torej obstaja in je zelo verjetna. Kljub temu se v kontekstu zgornjega razmišljanja moramo ustaviti ob hipotetični alternativni, da bi portal izviral od kod drugod. Opozorili smo že na to, da so portal v južno steno vzdali šele med gradnjo zvonika ali zatem, a ga leta 1833, ko je nastal Fahrov tloris, v severni steni ni bilo. Ali so ga odstranili že prej in ga nekje deponirali z namenom, da ga vzdajo v južno steno? To je malo verjetno. Poleg tega je treba opozoriti na to, da iz tlorisa ni razvidno, da bi Fahr za vhod

⁴² BADOVINAC 2011, cit. n. 27, p. 169 in passim.

⁴³ Mija OTER GORENČIČ, Južni portal spodnje cerkve nekdanje Žičke kartuzije *in situ* ali ne, *Acta historiae artis Slovenica*, 20/2, 2015, pp. 11–25.

⁴⁴ Cf. tudi tloris današnjega stanja (sl. 3).

⁴⁵ Tako upravičeno BADOVINAC 2011, cit. n. 27, p. 169.

⁴⁶ OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 2, p. 298; OTER GORENČIČ 2015, cit. n. 43, pp. 15–16.

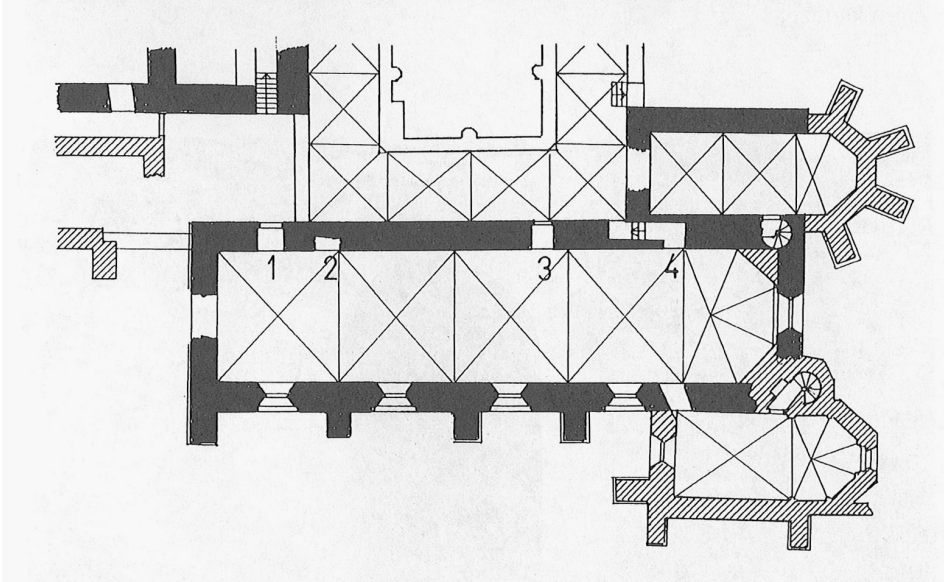
⁴⁷ Robert PESKAR, Umetnostni značaj žičke kartuzije, *850 let Žičke kartuzije, Vestnik*, 29, Ljubljana 2019 (v pripravi za natis). Kolegu Peskarju se podpisani najlepše zahvaljuje za posredovanje rekonstrukcije.

5. Špitalič, c. Marijinega obiskanja, rekonstrukcija severnega stranskega portala s sedanjim južnim (fotomontaža Robert Peskar)

predvidel sedanji portal. Narisana je le preprosta vhodna odprtina, takšna kot na zahodni strani zvonika, le malo ožja. Avtor je bil pri označbi zahodnega portala natančen in je nakazal njegovo stopničasto obliko skupaj s sklepnima stranicama, ki sta ju prekrila severni in južni zid zvonika. Tega pa pri južnem vhodu ni. Glede na to, da v Fahrovem času portala na severni strani cerkve ni bilo in da ga Fahr tudi ni načrtoval za južni vhod, se moramo vprašati, kje bi lahko stal. Da bi bil na sedanjem mestu, kljub zatrjevanju Oter Gorenčičeve ni mogoče. Tudi kje drugje v severni ali južni steni ladje za to ni možnosti. Tako bi ostala najbolj naravna rešitev, namreč, da imamo pred seboj prvotni zahodni portal.⁴⁸ Njegova velikost bi bila prav primerna za velikost same zgradbe, medtem ko je sedanji portal za zgradbo nekoliko predimenzioniran.

⁴⁸ V tlorisu špitališke cerkve, ki ga je leta 2010 izrisal Ivo Gričar (sl. 3), se je zgodila zgovorna napaka, in sicer, da je zid prvotne zahodne fasade potegnjen do sredine, kjer je naznačena vhodna odprtina. Po pisni informaciji, ki jo je 6. maja 2018 podpisaneu prijazno posredoval kolega Bogdan Badovinac, arheološke raziskave temeljev na tem mestu zaradi pomanjkanja sredstev ni bilo, zato te rekonstrukcije ni mogoče potrditi (in po mnenju podpisanega tudi ne zanikati). Zanimivo je pač, da je s to rekonstrukcijo nehote nakazano stanje fasade z vhodom, kjer naj bi bil po naši alternativni hipotezi nameščen sedanji južni portal.

6. Žiče, tlorisna rekonstrukcija zgornjega kompleksa kartuzijskega samostana, izrez s cerkvijo in delom malega križnega hodnika. Legenda: 1. Novejši bratovski prehod; 2. zazidani romanski bratovski prehod; 3. Romanski meniški prehod; 4. Novejši meniški prehod (risal Ivo Gričar, po Stopar 1999)

Ostaja torej še zadnja naloga, da ugotovimo, od kod bi v primeru, da naša hipoteza drži, lahko prenesli sedanji špitališki zahodni portal. Poslopja bratovske hiše so do začetka 19. stoletja že toliko propadla, da ni verjetno, da bi se v celoti ohranil takšen arhitekturni kos. Zato pride v poštev zgornji samostanski kompleks. Njegovo stanje je bilo do tistega časa mnogo boljše kot pol stoletja zatem, ko ga kažejo risbe Karla Haasa in drugih obiskovalcev kartuzije,⁴⁹ saj je cerkev po zatrtju samostana leta 1782 še neko obdobje, do leta 1808, lahko služila kot sedež novo ustanovljene župnije in zatem kot podružnica župnije v Črešnjicah, dokler niso ponovno ustanovili župnije v Špitaliču. Vendar je zaradi nezanesljivih starejših upodobitev samostanskega kompleksa – te si v razporeditvi posameznih stavb, njihovih velikostnih razmerjih in nadrobnostih med seboj nasprotujejo, vsaj deloma so sad fantazije, predvsem pa ga kažejo večjega, kot je bil v resnici⁵⁰ – in skromnega stanja ostankov v današnjem stanju težko ugotoviti, kje bi bil lahko nameščen. Nekaj

⁴⁹ Objave ZADNIKAR 1972, cit. n. 2, pp. 163ss.

⁵⁰ Objave ZADNIKAR 1972, cit. n. 2, pp. 195, 161; Nataša GOLOB, *Žička kartuzija v rokopisih in listinah Zgodovinskega arhiva Celje*, Celje 2007, p. 9; *Revitalization of the Carthusian Monastery at Žiče* (ed. Mateja Golež), Ljubljana 2009, p. 14.

je gotovo, in sicer, da ni krasil zahodne fasade cerkve. Tam se je še ohranila vhodna odprtina, ki je za velikost portala preozka,⁵¹ lahko pa je celo občutno mlajša.⁵²

Pri iskanju morebitne pozicije današnjega zahodnega portala špitališke cerkve v zgornjem samostanskem kompleksu smo torej prepuščeni golemu ugibanju. Še več. Ob ogledu ruševin se pokaže, da ni mesta, kje bi lahko z gotovostjo stal. Edino oporno točko ponuja izboljšani tloris cerkve in vhodnega dela v samostan, ki ga je izrisal Ivo Gričar, in sicer gre vhod v mali križni hodnik med cerkvijo in refektorijem (sl. 6). Širina (350 cm) je enaka širini špitališkega portala. Obstoj malega križnega hodnika je izpričan leta 1202, ko je Rudolf iz Roža v njej izdal že spredaj omenjeno listino za samostan,⁵³ zatem leta 1206 v darovnici Otokarja Konjiškega.⁵⁴ Povsem mogoče bi bilo, da bi bil vhod v mali križni hodnik, takrat pač še neobokan, zaradi njegove reprezentančne funkcije posebej odlikovan, saj je bil to edini prostor, kamor so lahko spustili goste. Stanje na terenu pa tudi ta predlog postavlja pod vprašaj. Današnji nivo križnega hodnika in tudi drugih delov samostana severno od cerkve je zaradi nasutja, potrebnega zaradi vlažnosti terena, za okoli 130 cm višji od romanskega nivoja.⁵⁵ Če bi portal stal tu in bi se neokrnjeno ohranil do 19. stoletja, bi ga morali po nasutju menda v 15. stoletju, ko so križni hodnik tudi gotsko obokali, na novi višini ponovno sestaviti. To pa si je težko zamisliti, čeravno moramo pripomniti, da ustreznega arheološkega izkopavanja, ki bi pokazalo spremembe arhitekturnih sestavin križnega hodnika po nasutju, razen tik ob severnem zidu cerkve ni bilo.

V zgornjih vrsticah smo poskusili pokazati na pomisleke, ki uveljavljenega prepričanja o prvotni poziciji obeh špitaliških portalov – zahodnega v fasadi cerkve,

⁵¹ To je – sicer ne v tej povezavi – slikovno predstavil tudi Ivan Stopar; Ivan STOPAR, *Arhitektura je knjiga, ki jo je treba brati, 50 let Gorenjskega muzeja. Avguštinov zbornik* (edd. Beba Jenčič – Ana Lavrič), Kranj 2003, pp. 98–99. Cf. tudi OTER GORENČIČ 2009, cit. n. 2, p. 308.

⁵² Po Oter Gorenčičevi (cf. n. 51) zmotno mnenje, da naj bi zahodni portali pri zgodnjih kartuzijanskih cerkvah ne bili nujno potrebni, ki ga avtorica pripisuje Marijanu Zadnikarju (ZADNIKAR 1972, cit. n. 2, pp. 50, 57), je v resnici mnenje Jamesa Hogga, ki ga kot vodilnega poznavalca kartuzijanov tudi sama redno citira. Cf. tudi Ivan STOPAR, *Paralipomena k ecclesii maior Žičke kartuzije. Prispevek k romanski podobi Žičke kartuzije ob njeni predvideni predstavitvi, Šumijev zbornik. Raziskovanje kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem ob dvajsetletnici Znanstvenega inštituta* (ed. Jadranka Šumi), Ljubljana 1999, p. 501.

⁵³ »Actum in porticu eiusdem sancti Joannis« (sc. cerkve); cf. supra, n. 8. Termin *porticus* je pri samostanih pomenil sprejemni prostor za nesamostanske ljudi (*locutorium*), kakršnega v Žičah posebej ni bilo, ali pa na splošno križni hodnik; Carolus DUFRESNE DU CANGE, *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis. Tomus Quintus*, Parisiis 1845, p. 364.

⁵⁴ »Actum est hoc in claustro prefatę ecclesię«; ZAHN 1879, cit. n. 8, p. 119, no. 77; Kos 1928, cit. n. 8, p. 65, no. 109.

⁵⁵ ZADNIKAR 1972, cit. n. 2, pp. 212–214.

sedanjega južnega v zahodni traveji severne stene – sicer ne omajajo, a odpirajo nekaj vprašanj. A ta niso relevantna za oceno o pomenu špitališke cerkve v porajanju zgodnjegotske arhitekture v našem, a tudi širšem prostoru. Z nastankom do leta 1192 ali kmalu zatem predstavlja prvo pričevanje novega sloga v tem delu Srednje Evrope, neposredno preneseno iz Francije. Tako ostaja v veljavi mnenje o njeni izjemni umetnostnozgodovinski vrednosti, kot so jo definirali nekateri pisci, a jo drugi neupravičeno izpodbijali.

Viri ilustracij: Fototeka Oddelka za umetnostno zgodovino, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (1); Župnijski arhiv Špitalič, foto Robert Peskar (2); Mija Oter (4); Robert Peskar (5); po starejših publikacijah (3, 6)

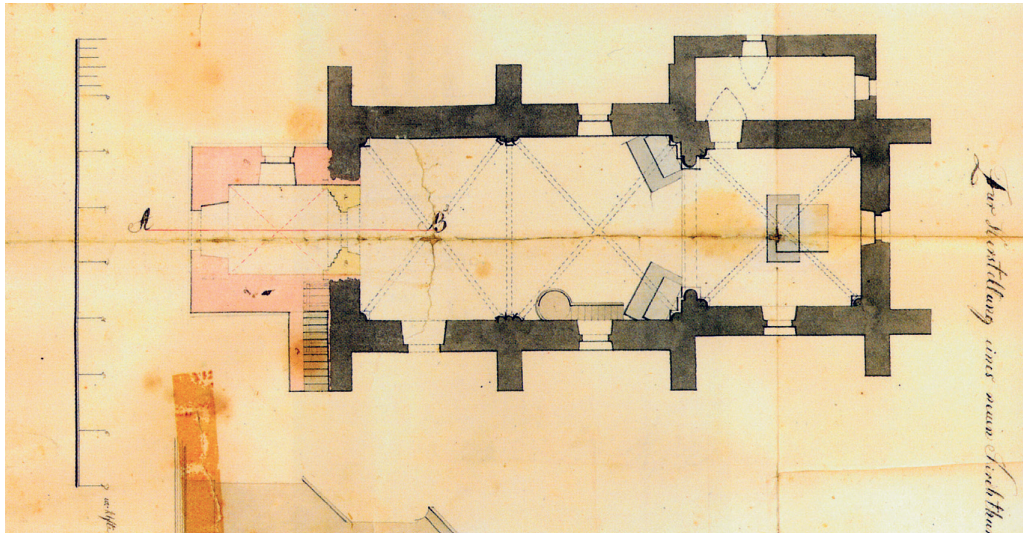
Noch einige Erwägungen zur Geschichte des Kartäuserklosters zu Žiče/Seiz und zur Marienkirche zu Špitalič

ZUSAMMENFASSUNG

Angesichts der neueren irreführenden Deutungen in der Fachliteratur werden in dem vorliegenden Beitrag die geschichtlichen Daten nochmals zusammengefasst, welche die Baugeschichte des Kartäuserklosters zu Žiče/Seiz in der heute slowenischen Untersteiermark und der dazugehörenden Brüderkirche, Kirche der Konversen, zu Špitalič rekonstruieren lassen. Das Kloster, das erste dieses Ordens im Heiligen Römischen Reich, wurde im Jahre 1151 von Markgraf Otakar III. von Steiermark gegründet und um 1164 durch die direkt aus Frankreich gekommenen Mönche besiedelt, die bereits um 1160 im benachbarten Ort Konjice/Gonobitz eine vorübergehende Wohnstätte gefunden hatten. Die zwar verfälschte, aber inhaltlich zuverlässige Gründungsurkunde wird mit 1165 datiert, wobei es sich um einen Zeitraum vom 25. Dezember 1164 bis zu Otakars Tode am 31. Dezember desselben Jahres gehandelt haben muss. Die Siedlung wurde wohl bereits im Jahre 1164 soweit provisorisch errichtet, dass die Mönche mit ihrem Ordensleben beginnen konnten, aber deren eigentlicher Ausbau dauerte noch Jahre. Aus der Mahnung, die Papst Alexander III. 1177 an Prior und Mönche der Kartause adressierte, ist ersichtlich, dass für die Fertigstellung der Siedlung noch Mittel fehlten. Die Lage muss sich jedoch mit einer zusätzlichen Dotation Otakars IV., des inzwischen zum Herzog erhobenen Sohnes des Stifters, im Jahre 1182 verbessert haben. Anhand einer Bulle des Papstes Lucius III. von 1185, eine Weihe in Žiče betreffend, lässt sich schließen, dass die Kirche damals bereits vollendet war. Die Weihe wurde aber erst am 11. März 1190 durch Patriarch Gottfried von Aquileia vollzogen.

Für die Brüderkirche in Špitalič fehlen solche Daten. Laut klösterlicher Überlieferung soll sie Otakar IV. zum Seelenheil seines Vaters errichtet haben. Demnach muss sie bis zum Tode des Erbauers im Jahre 1192 oder kurz danach erbaut worden sein. Trotz späterer Änderungen hat sich die kreuzrippengewölbte Kirche im Baukern fast unangetastet erhalten. Ihre erstaunlich frühen frühgotischen Elemente, vor allem Knospenkapitelle an den Portalen und an der Sitznische im Chor, die sich nur durch Einsatz französischer Bauleute erklären ließen, führten zu Spekulationen über ihre tatsächliche Entstehungszeit. Die Hypothese, die Kirche sei in zwei Bauphasen errichtet worden, von denen die zweite, frühgotische, erst in die Zeit nach 1200 bzw. um 1210 mit Hilfe Leopolds VI. von Babenberg als Gönner der Kartause fallen sollte, hat sich als unbegründet erwiesen. Sie ist aus einem Guss nach einem festgelegten Konzept entstanden. Am Schluss des Beitrags werden die Probleme um den ursprünglichen Anbringungsort der beiden Portale, des Hauptportals, heute an der Westseite des Turms eingebaut, und des südlichen Seitenportals, angesprochen.

[Höfler 2] Johann Fahr, načrt za prezidavo c. Marijinega obiskanja v Špitaliču (1833, Župnijski arhiv Špitalič)
